

СПОЖИВЧА КООПЕРАЦІЯ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ

CONSUMER COOPERATION OF UKRAINE: PECULIARITIES OF DEVELOPMENT AND MODERN VISION

У статті узагальнено історичний досвід минулих років, закордонний досвід і перспективи майбутньої еволюції споживчої кооперації України. Окреслено теоретичні основи природи кооперації в Україні з урахуванням історичного досвіду високорозвинених країн. Розглянуто загальні принципи діяльності кооперації незалежно від специфіки окремих країн та регіональних умов. Визначено специфіку функціонування споживчої кооперації України в сучасних реаліях. Досліджено динаміку розвитку та місце споживчої кооперації України в трансформаційному процесі національної економіки. Сформульовано основні напрями державних програм підтримки розвитку споживчої кооперації України.

Ключові слова: кооперативний рух, споживча кооперація, кооперативи, споживчі товариства, безприбуткові організації.

В статье обобщены исторический опыт прошлых лет, зарубежный опыт и перспективы будущей эволюции потребительской кооперации Украины. Определены теоретические основы природы кооперации в Украине с учетом исторического опыта высокоразвитых стран. Рассмотрены общие принципы деятельности кооперации независимо от специфики отдельных стран и региональных условий. Определена специфика функционирования потребительской кооперации Украины в современных

ных реалиях. Исследованы динамика развития и место потребительской кооперации Украины в трансформационном процессе национальной экономики. Сформулированы основные направления государственных программ поддержки развития потребительской кооперации Украины.

Ключевые слова: кооперативное движение, потребительская кооперация, кооперативы, потребительские общества, бесприбыльные организации.

The article summarizes the historical experience of past years, foreign experience and prospects of the future evolution of Consumer Cooperation in Ukraine. The theoretical foundations of the nature of Cooperation in Ukraine are outlined in light of the historical experience of highly developed countries. The general principles of cooperation are considered, regardless of the specifics of individual countries and regional conditions. The specifics of the functioning of Consumer Cooperation of Ukraine in modern realities are determined. The dynamics of development and place of Consumer Cooperation of Ukraine in the transformational process of the national economy are researched. The main directions of state programs of support for the development of Consumer Cooperation of Ukraine are formulated.

Key words: cooperative movement, consumer cooperatives, cooperatives, consumer societies, non-profit organizations.

УДК 334.735(477)(045)

Апопій В.В.

д. е. н., професор кафедри підприємництва, торгівлі та логістики Львівський торговельно-економічний університет Укоопспілки

Постановка проблеми. Особливістю сучасного етапу в розвитку економіки України є пошуки конструктивних напрямів та механізмів її прискореного розвитку й забезпечення тривалого динамічного росту. У зв'язку з цим зростає актуальність використання національного господарського надбання, до якого, безумовно, належить споживча кооперація, яка має бути задіяна в процесі розвитку ефективної української економічної системи. Внаслідок цього зростає актуальність розвитку національного кооперативного руху, який слід розглядати в контексті його теоретичних передумов, вивчення досвіду минулих років, закордонного досвіду та перспектив майбутньої еволюції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи кооперативного руху створювалися та розвивалися декількома поколіннями вчених і кооператорів-практиків різних країн. Імена багатьох з них, особливо основоположників і популяризаторів кооперативної теорії (зокрема, Ф. Оуен, Ш. Фур'є, Ф. Райффайзен, М. Чернишевський, М. Туган-Барановський, В. Тотоміанц), добре відомі [4]. Одні з них були представниками утопічної кооперативної теорії та вважали, що через створення широкої мережі обов'язково безприбуткових кооперативів (кооперація розглядалась

як антипод ринку) можна перетворити суспільство на ідеальних початках соціальної справедливості. Інші (зокрема, Ф. Райффайзен, А. Чайнов) були представниками практичного напрямку теорії кооперації, який виходить з потреб самого життя, інтересів дрібних виробників [6]. Великий внесок у розроблення теорії та організаційних принципів кооперації зробили вчені та кооперативні діячі початку ХХ ст., зокрема О. Анціферов, О. Васильчиков, М. Гібнер, М. Крилов, О. Меркулов, С. Маслов, К. Пажитнов, М. Попов, Л. Хінчук, А. Чупров [6]. Науковим основам споживчої кооперації України присвячені праці М. Алімана [6], В. Апопії [1], С. Бабенка [2–5], В. Галюка [4], С. Гелея [4], які одержали широке міжнародне визнання.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення історичного досвіду минулих років, закордонного досвіду та перспектив майбутньої еволюції споживчої кооперації України. Історичний досвід необхідно враховувати під час вивчення теоретичних основ природи кооперації в Україні. Українська демократична кооперація та її ідеологи перенесли свою діяльність у закордонну діаспору. Однак власне українські природні, культурні, економічні та інші передумови мають свої особливості, які детермінують розвиток споживчої

кооперації. Тільки на підставі такого підходу можна досягнути глибинні джерела споживчої кооперації України, динаміку її розвитку та її місце в трансформаційному процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Слід зазначити, що кооперативна практика, стійко розвиваючись ушир та вглиб, захоплюючи нові сфери роботи, почала зіштовхуватися з такими організаційними проблемами, які потрібно було вирішувати негайно та які ніякими наявними теоріями передбачені не були. Практична необхідність вирішення проблеми була настільки великою, а сама проблема постала в настільки яскраво вираженій формі конкретної частини випадку, що за її дозвіл бралися рядові кооперативні практики, які не здобули особливих здатностей відверненого мислення, проте мали практичні звички та практичну організаторську інтуїцію. Загалом ця позиція щодо стану розроблення кооперативної теорії належить до сучасної дійсності. Без взаємного збагачення теорії та практики не може бути нормального розвитку кооперативного руху взагалі та споживчої кооперації України зокрема. Теорія без практичного аналізу або без фактів може бути порожньою, але й факти без теорії є безглуздими.

Зазначимо, що принципами діяльності кооперативів є сукупність організаційних, економічних, суспільних та інших основ здійснення кооперативної діяльності. В них відображаються зміни організаційної структури кооперативів та їхніх об'єднань, досвід їхньої господарської діяльності, зміни суспільно-політичного життя [2, с. 39].

Першою спробою виробити загальні принципи діяльності кооперації були принципи, розроблені Р. Оуеном для виробничої колонії у США. Наступним ідеологом кооперативного руху, який удосконалив принципи кооперації, був Ч. Говартс, один з керівників рочдельського споживчого товариства «Товариство справедливих піонерів» (1844 р., Англія). Наступні покоління кооператорів розробили принципи кооперації незалежно від специфіки окремих країн та регіональних умов. Нині кооперативні принципи визначені в Статуті Кооперативного Альянсу (МКА) [6, с. 36–38].

Нині споживча кооперація України є ієрархічною системою кооперативних організацій, що складається з трьох рівнів. До першого рівня належать кооперативні первинні об'єднання фізичних осіб, які називаються артілями, товариствами тощо. Кооперативи другого рівня є об'єднаннями кооперативів першого рівня, які називаються спілками (об'єднаннями, корпораціями). До кооперативів третього рівня належать об'єднання місцевих спілок на регіональному або національному рівні.

Для успішної реалізації своїх функцій споживчі кооперативи мають координувати свою господарську роботу та господарську діяльність і виступати на основі взаємної домовленості під єдиною

фірмою на ринку коштів, товарів та послуг. Вони можуть мати єдиний фірмовий знак (КООП), який засвідчує спільну відповідальність за якість пропонувананих товарів та послуг.

Власність споживчої кооперації України завжди формувалася за рахунок грошових та трудових внесків, була обумовлена особистим інтересом пайовиків та працівників системи, безперечно, вона є приватною (колективною), а це означає неправомірність постановки будь-якого питання щодо її приватизації.

В засобах масової інформації інколи ставляться питання про те, що власність споживчої кооперації слід приватизувати на тих умовах, що й державну, а обґрунтовують це тим, що власність споживчої кооперації сформована за рахунок держави, яка надавала кооперації кредити, підвищені торгові знижки. Це не має під собою ґрунту. На відміну від колгоспів та інших підприємств, з яких списувалася заборгованість, споживча кооперація завжди розраховувалася за кредити, не мала заборгованості, своєчасно сплачувала податки та інші платежі в бюджет.

Безумовно, власність споживчої кооперації України формується завдяки господарській діяльності споживчих товариств, їх спілок та підприємств на основі поєднання власних та позичкових коштів. Водночас зростання пайового фонду сприяє цьому процесу [3, с. 5].

Таким чином, як пайовики, так і працівники кооперативних організацій та підприємств мають однакове право привласнювати результати господарської діяльності: пайовики одержують дивіденди на свої паї; працівники – частину отриманого доходу. Але працівники не можуть виступати власниками майна споживчої кооперації. У цьому полягає особливість характеру та форм організації економіки споживчої кооперації України.

Зазначимо, що залежно від умов, в яких доводиться функціонувати кооперативам, та рівня кооперативної свідомості їх членів кооперативи можуть існувати в різних формах. В часи зародження окремі з них існували як акціонерні товариства чи благодійні організації.

Україні необхідно використовувати зарубіжний досвід у створенні кооперативів, безумовно, з урахуванням специфічних умов, в яких функціонує вітчизняна кооперація. Споживча кооперація є зрозумілою формою організації виробництва, яка забезпечує усім її учасникам економічну зацікавленість у співпраці. Роздержавлення та приватизація земель і майна колективних підприємств вимагають організації раціонального використання одержаних у приватну власність земельних та майнових паїв. При цьому необхідно враховувати особливості розвитку кооперативного виробництва, пов'язаного з вирішенням соціальних проблем. Це стосується підвищення рівня

зайнятості населення, поліпшення їх культурно-побутових умов, освітянського та оздоровчого забезпечення членів кооперативних формувань тощо. Тут створюються сприятливі умови для збереження цілісності господарського використання земель та майна трансформованих колективних підприємств.

Очевидно, без належного розвитку інфраструктури аграрного ринку в Україні, зокрема на кооперативних засадах регулювання перерозподілу доданої вартості між технологічно поєднаними галузями продовольчого комплексу, подолати кризові явища, стабілізувати виробництво та забезпечити умови для розширеного відтворення кооперативного виробництва неможливо [2, с. 44].

Отже, споживчі кооперативи – це засіб подолання проблем, які виробники не можуть вирішити поодиночі. Згідно із Законом України «Про споживчу кооперацію» товаровиробники можуть створювати за видами економічної діяльності такі обслуговуючі кооперативи [7, с. 90–91]:

- збутові, які здійснюють заготівлю, зберігання, передпродажну обробку, продаж продукції, надають маркетингові послуги тощо;

- постачальницькі, що створюються з метою постачання товаровиробникам засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва власної продукції, виготовлення сировини та матеріалів;

- сервісно-технологічні, які надають послуги, пов'язані з виробництвом та збутом власної продукції; до них належать технологічні, транспортні, ремонтні, будівельні, екологічно відновлювальні роботи, побутові, науково-консультаційні послуги, послуги з ведення бухгалтерського обліку тощо;

- переробні, які займаються переробленням та збутом продукції рослинництва, тваринництва, лісництва, рибництва;

- багатофункціональні, які поєднують декілька видів діяльності, наприклад постачання матеріально-технічних ресурсів і збут власної продукції.

В рамках державної підтримки виробників з боку українського уряду та відповідних керівних органів вже було прийнято низку рішень для сприяння розвитку кооперації в Україні та приділення особливої уваги цьому процесу.

Процес організації кооперативів на всіх етапах повинен проводитися під наглядом спеціалістів, які володіють кооперативними принципами, знайомі з підходами до створення кооперативів та методикою надання консультаційних послуг в різних сферах діяльності. Така підтримка надається консультаційними центрами, які існують в Україні.

Держава визнає, що споживчі товариства України ставлять перед собою іншу мету, ніж підприємницькі структури, але ознаками неприбутковості їх не наділяє. Відповідно до чинного законо-

давства споживчі товариства й спілки не можуть бути віднесені до кооперативних організацій, які володіють ознаками неприбуткових організацій, тому що вони займаються господарською діяльністю та надають послуги всьому населенню, а не тільки своїм членам. Доходи, отримані ними в результаті здійснення господарської діяльності їхніх підприємств, визначаються нормами Закону України «Про споживчу кооперацію» як прибуток.

Вищевикладене протиріччя має принципове значення та сприяє розвитку неврегульованості законодавчого поля діяльності споживчих товариств, що ускладнює їхню роботу. Заходом усунення наявного протиріччя, яке виявилось в результаті трансформаційних перетворень споживчої кооперації України, може бути цікавий закордонний досвід функціонування кооперативного руху в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки.

Фактично споживчі кооперативні організації працюють не на власний прибуток, а на забезпечення прибуткової діяльності членів своєї організації, тому в багатьох країнах світу застосовується єдине оподаткування споживчих кооперативів, згідно з яким доход кооперативу, що підлягає розподілу, не є об'єктом оподаткування. Можливість єдиного оподаткування надається не всім кооператорам, а тільки тим, що забезпечують виконання таких вимог, як обмеження ділових операцій з клієнтами, що не є членами кооперативів; дотримання норм виплати дивідендів; обмеження фінансових засобів, що залишаються в розпорядженні кооперативу в межах господарської необхідності; обов'язкова приналежність пайового капіталу кооперативу його членам-клієнтам.

Виходячи з цього, можемо зробити висновок про неприбутковий характер діяльності споживчих товариств та спілок. Справді, незважаючи на зовнішню подібність, діяльність споживчих товариств та діяльність підприємницьких структур нетотожна одна одній. Споживчі товариства України, як і закордонні кооперативні організації, будують або принаймні оголошують, що будують, свою діяльність на засадах взаємодопомоги, а не підприємництва. Кінцева мета їхньої діяльності полягає в покращенні економічного та соціального стану своїх членів, для досягнення якої споживчі товариства та спілки повинні отримувати прибуток як результат здійснення господарської діяльності. Споживчі товариства та спілки України здійснюють свою діяльність через підприємства, тобто функціонують як споживчі товариства та підприємства або виступають засновниками підприємств.

В Україні питання про характер неприбутковості споживчих товариств та спілок залишається відкритим, що є предметом обговорення [7, с. 1090]. Прийнятий у квітні 1992 р. Закон України «Про споживчу кооперацію» повернув поняттю

кооперації той зміст, що в ньому вбачає міжнародне співтовариство. Особливе значення має те, що надане Законом визначення споживчої кооперації відповідає поняттям Міжнародного кооперативного альянсу та Міжнародної організації праці про кооперативні організації. Відповідно до їхніх базових визначень кооперативна організація – це об'єднання або асоціація осіб, що добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх соціальних та економічних потреб шляхом створення демократично контрольованого підприємства, що є загальною власністю.

Відповідно до прийнятого Закону основним завданням споживчої кооперації є не підприємництво на основі виробничого ризику та одержання прибутку, а спільне заняття громадянами, що об'єдналися, господарською діяльністю з метою поліпшення свого економічного та соціального стану.

Національне законодавство відносить підприємства споживчої кооперації до суб'єктів підприємницької діяльності. Воно виходить з об'єктивних закономірностей економічного розвитку суспільства, що без прибутку немає відтворення, відсутність відтворення обов'язково веде до економічного краху. Прибуток необхідний підприємствам, зокрема підприємствам споживчої кооперації, насамперед для забезпечення виробничого розвитку, а саме поповнення власних оборотних коштів, створення фондів (резервний, страховий), фінансування будівництва та придбання основних коштів.

Без фінансування виробничої, торговельної діяльності підприємства змушені будуть зупинитися, припинити своє існування, тому насамперед вони піклуються про одержання прибутку. Тільки після забезпечення своєї економічної життєдіяльності підприємства споживчої кооперації відраховують частину прибутку споживчим товариствам та спілкам, які спрямовують її на досягнення своїх статутних цілей та завдань.

Відповідно до чинного законодавства споживчі товариства та спілки не можуть бути віднесені до кооперативних організацій, що володіють ознаками неприбуткових організацій, тому що вони займаються господарською діяльністю та надають послуги всьому населенню, а не тільки своїм членам. Доходи, отримані ними в результаті господарської діяльності їхніх підприємств, визначаються нормами Закону України «Про споживчу кооперацію» як прибуток. На цій підставі споживчі товариства та спілки належать до Єдиного реєстру підприємств України як суб'єкти підприємницької діяльності.

Податкове законодавство України не передбачає пільги для споживчих товариств та спілок. Вони обкладаються податками на загальних підставах. Оподатковуванню підлягає і прибуток під-

приємств, заснованих споживчими товариствами та спілками, і прибуток, що надходить їм від цих підприємств, і суми дивідендів, виплачені членам споживчих товариств.

Висновки з проведеного дослідження.

Хоча створення сприятливих умов для розвитку кооперативного сектору передбачається Указом Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху й посиленні його ролі в реформуванні України на ринкових засадах», Україна, на превеликий жаль, залишається однією з деяких держав, які не визнають неприбутковий характер діяльності кооперативних організацій, що здійснюють господарську діяльність. Крім визнання того, що одержання прибутку не є основною метою діяльності споживчих товариств та спілок, законодавство не просунулося вперед у визначенні їхнього статусу.

Державна політика щодо визнання неприбуткового характеру діяльності споживчої кооперації повинна бути спрямована насамперед на зміну податкового законодавства. Повинні бути сформовані податкові пільги кооперативним організаціям, оскільки вони є об'єктами здійснення соціально-економічної діяльності, що спрямована не на одержання прибутку. З обліком того, що споживчі товариства як суспільно-господарські організації беруть безпосередню участь у здійсненні соціальної політики держави, вони можуть розраховувати на його протекціонізм, до того ж ідеться не про звільнення споживчих товариств від сплати податків, а про усунення подвійного оподаткування. Реальним втіленням у життя пропозиції глави держави про відбиття в чинному законодавстві неприбуткового характеру діяльності споживчих товариств було би внесення в перелік неприбуткових організацій, викладений в Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» з подальшими змінами та доповненнями, споживчих товариств та спілок України, внесення в Закон положень про звільнення від оподаткування їхніх доходів у вигляді коштів або майна, які надходять безоплатно або у вигляді безповоротної фінансової допомоги чи добровільних пожертвувань; пасивних доходів, а також про виключення сум виплачених дивідендів з валових доходів споживчих товариств та спілок.

Також повинна тривати робота з удосконалення відповідної законодавчої бази, а також впровадження проектів ТАСІС (де партнерами є Канадська кооперативна асоціація, Українська кооперативна рада Канади, Канадська програма розвитку кредитних спілок) тощо. Тільки послідовне входження України в міжнародний кооперативний рух буде вирішенням актуальних питань пропаганди кооперативних форм діяльності, створенням спеціалізованих навчально-дослідницьких

центрів, розробленням та реалізацією державних програм підтримки розвитку споживчої кооперації України, широкого кола організаційних моделей, що відповідатимуть вимогам вітчизняної економіки та сучасних реалій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алопій В. та ін. Споживча кооперація України: проблеми сучасного розвитку: монографія. Кн. 1: Ринкова орієнтація споживчої кооперації України. Львів: Коопосвіта, 1999. 366 с.
2. Бабенко С. Стратегія розвитку кооперативного сектора економіки України. *Економіка і прогнозування*. 2003. № 4. С. 38–49.
3. Гончаренко В. Теоретико-методологічні підходи до відродження національного кооперативного руху. *Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту*. 2001. № 5–6 (18–19). С. 10–15.
4. Бабенко С., Галюк В., Гелей С. та ін. Історія кооперативного руху. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1995. 410с.
5. Історія споживчої кооперації України / ред. С. Бабенко, Я. Гончарук. Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. 383с.
6. Аліман В. та ін. Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення: монографія / заг. ред. С. Гелей. Львів: вид-во Львів. комерц. академії, 2013. 976 с.
7. Чукурна О. Місце і роль споживчої кооперації в умовах трансформаційної економіки. *Економіка: проблеми теорії та практики*: зб. наук. праць. Вип. 188. Т. 4. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2004. С. 1088–1100.